

Ransanus és a „legrégibb István-legenda”

Mint ismeretes, középkori latin nyelvű történeti irodalmunk egyik sokat vitatott problémája a legrégebb, az állítólag még István kanonizációja (1083) előtti István-életrajz kérdése. Tóth Zoltán az *Epitome rerum Hungaricarum* című, a XV. század végén Ransanus lucerai püspök által írt munkának elsősorban VIII. indexére (fejezetére)¹ támaszkodva vetette fel azt a hipotézist, hogy az *Epitome* forrásjegyzékében idézett *Vita beati Stephani* „Szent István legrégebb életirata”-val azonosítható.² Legújabbban Csóka J. Lajos hozott fel igen nyomós, számunkra teljesen elfogadható érveket eme ősi István-legenda léte ellen.³ Csókának meggyőzően sikerült bizonyítania, hogy a Ransanus-féle *Vita beati Stephani* Hartvik legendájára vonatkozik.⁴ Mindössze egyetlen nyitott, megválaszolatlanul hagyott kérdés maradt csak Csóka vizsgálódásai után: Ransanus miért hártotta Hartvik művének egyes részeit I. Istvánról Gézára? Igaz, Csóka felvillantja a megoldás útját („Hogy az *apa* jelentőségét tudatosan hangsúlyozta a *fiúé* mellett Ransanus, az világosan látható Hunyadi János tetteinek részletes ismertetéséből is. Amit Mátyásról és atyjáról mondott, azt vonatkoztathatta Istvánra és Gézára is: »tu, fortunatus filius fortunatum parentem imitatus es«),⁵ de nem járja végig azt. Úgy véljük: a Géza—István-kép ransanus megformálása nem csupán egy-két esetre szorítkozó, tehát véletlenszerű párhuzamot mutat a két Hunyadi portréjával, hanem a lucerai püspök tudatosan komponálta úgy a mozzanatokot, hogy azok elképzeléseinek, írói koncepciójának tartópilléreivé váljanak. Csóka helyesen állapítja meg: „Ransanus legfőbb szempontja az volt, hogy olyan magyar történetet írjon, mely megfelel Mátyás király ízlésének, felfogásának, egyéniségének, akinek a munkát ajánlotta...”⁶ Nyilvánvalóan következik ebből a ransanus koncepcióból, hogy az *Epitome*-ban levő, sokat vitatott Géza—István-történet kulcsa a Hunyadi János—Hunyadi Mátyás-portréban keresendő. A lucerai főpap Géza és I. István, valamint a két Hunyadi korának megírásán dolgozva nyilván olyan jelenségekre figyelt fel, amelyek alapján hasonló történelmi alaphelyzetre következtethetett.

A továbbiakban a hasonlóságokat tegyük vizsgálatunk tárgyává! Szerzőnk számára Géza korának egyik fő eseménye a pogány magyarok keresztény hitre térítése volt. Csóka is úgy véli, hogy Géza kora kapcsán Ransanus nem István-legendát „szándékozott írni, hanem a magyar kereszténység kialakításának művét akarta ismertetni”.⁷ Hunyadi János a pogány törökök ellen vezet a keresztény magyarok élethalálharcát. Tehát mindketten a kereszténység ügyéért küzdenek, harcuk sikeres: Géza úgy adja át országa irányítását fiának, hogy az úttörő munka nem jelentéktelen részét elvégezte, Hunyadi János pedig Nándorfehérvár megvédésével, az ott lezajlott csatában diadalmaskodva hosszabb időre mentesítette az országot a török támadásoktól. Mindkettőjük esetében azonos motívum továbbá az is, hogy Géza mint fejedelem, Hunyadi János pedig mint kormányzó irányítja a magyar ügyeket, és mindketten lényegében királyi dinasztia megalapítói.

E közös szempontok alapján alkothatta meg szerzőnk — *humanista módon* — párhuzamát a magyar történelem e két alakja közt. Ezen feltevésünk helyességét tartalmi hasonlósággal, a szövegben előforduló hasonló kifejezések párhuzamba állításával és az elbeszélésben felbukkanó, egymással rokonítható fordulatok bemutatásával igyekszünk bizonyítani.

¹ J. G. SCHWANDTNER: *Scriptores Rerum Hungaric. veteres ac genuini, pars prima*. Vindobonae 1766. (Továbbiakban: SRH I.) 442—450.

² TÓTH Zoltán: Szent István legrégebb életirata nyomán. Századok 1947. 91.

³ CSÓKA J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Bp. 1967. 623—646.

⁴ I. m. 640.

⁵ I. m. 631.

⁶ I. m. 626—627.

⁷ I. m. 631.

Géza:

„Fuit is vir Deo in primis acceptus, *coelo* et immortalitate dignissimus.” (SRH I. 442.)

„Postea vero, quam *inter* se (Geicha et eius uxor — B. L.) *communicaverunt*, quae rei, cujus causa, divina iussione . . .” (Uo. 444.)

„Coactas . . . copias, Geicha . . . *idoneis in locis disposuit*.” (Uo. 446.)

A keresztény világnak és a magyaroknak tett oly nagy szolgálat után méltán lehet mind Géza, mind Hunyadi egy-egy királyi ház alapítója, s ilyenképpen az égi üdvösség mellett elnyerik földi jutalmukat is tetteikért.

Ransanus természetesen kiterjeszti a hasonlóságot I. István és Mátyás alakjára, illetve történetére is. (Pontosabban fogalmazva: az itt vélt rokon vonások inspirálták Ransanust Géza és Hunyadi János alakjának párhuzamba állítására is.) Nézzük meg a szöveg-megfelelések tükrében (amelyek a tartalmi mozzanatok azonosságát is mutatják), milyennek látja szerzőnk István és Mátyás alakját!

I. István:

„Hic est Beatus ille Stephanus, . . . qui postea ad *regiae dignitatis culmen* evectus, omne vitae suae tempus, bene sancteque peregit . . .” (SRH I. 445.)

„*Erat adeo* egregiae indolis, ut specimen quoddam cunctarum *virtutum* prae se ferre videretur . . . *Tanta inerat* ei vis ac *dexteritas ingenii, tantusque*, ac talis incipientis cujusdam *prudenticiae vigor*; ut *prudenticissimus* quisque, *natum ipsum* ad regnum arbitratetur.” (Uo. 446.)

István „. . . in omni *virtutum* genere esset *parenti* simillimus.” (Uo. 449.)

Hunyadi János:

„Jam enim advenerat tempus, quo pro magnis suis, in Christianam pietatem meritis, esset in *coelo* sua praemia consecuturus.” (SRH I. 489.)

Hunyadi János „Cum ipso autem Capistrano, multa *communicavit*, de gerendarum rerum ratione: hoc tandem *inter* ipsos decretum est . . .” (Uo. 486.)

„. . . curatum est, . . . ut tormenta, ceteraque arma, *idoneis in locis disponerentur*.” (Uo. 487.)⁸

Mátyás:

Mátyást „. . . ad *regiae* Majestatis *culmen* . . . fata servaverant.” (SRH I. 495.)

Mátyás „. . . *erat tanta* corporis *dexteritate, tantaque* excellentia *ingenii, eratque adeo* ornatus aliquot aliis *virtutibus*, quibus bene instituti pueri praediti esse solent, ut ad quaevis magna *natus*, omnium *prudentum* virorum *judicio, putaretur*.” (Uo. 492.)

„. . . *virtutes*, quas Matthiae inesse . . . a *paternis virtutibus* haudquam degenerabit.” (Uo. 497.)

Megerősítik feltevéseinket azok a példák is, amelyeket Csóka J. Lajos hoz fel, azt bizonyítván, hogy Ransanus miképpen kedvez könyvében Mátyás király elképzelésének és önérzetének. A püspök I. István koronázásának leírásakor elhallgatja a korona szerepének jelentőségét kiemelő részeket (sőt, azt hangoztatja, hogy István az urak és a nép választása alapján lett király), mivel Mátyás trónját választás útján szerezte meg, a koronázás pedig csak később zajlott le.⁹ Feltűnik Csóka számára az is, hogy Ransanus gyakran használja a két leendő király ifjúkorának bemutatásakor az *adolescentulus* szót.¹⁰

A szövegösszevetések, elemzések elvégzése, Csóka párhuzamainak felemlítése után megállapíthatjuk: Ransanus céljának — amelyet mindig szem előtt tartott könyve írásakor — sikeres megoldásához nagyban hozzájárult a Géza—I. István, illetve a két Hunyadi közti párhuzam megvonása. Ez a beállítás valószínűsíti azon nézet helyességét, hogy Ransanus Mátyás irányában pártosan, a király oldalán állva, érdekeinek megfelelően ábrázolta a magyarok történetét.

⁸ Hogy mennyire nem szabad abból a ransanusi tudósításból, miszerint Géza egész Magyarországon alkalmas helyekre rakta seregeit, a magyar megyeszervezés hogyanjára messzevető és hiteles adatot kovácsolni (mint TÓTH Zoltán i. m. 61. tette) még akkor sem, ha ma valóban Ransanus leírása szerint képzeljük is el a megyeszervezés módját, azt az *idoneis in locis disposuit* frázis-volta bizonyítja; l. még SRH I. 453: I. Béla „a militibus, quos ad hoc armis instructos, *in locis idoneis* latenter *disposuerat*, ad unum interfici jussit”. L. továbbá CSÓKA i. m. 635–636.

⁹ I. m. 627., 637.

¹⁰ I. m. 637.

Úgy véljük, Ransanus Géza-portréja nem egy ősi István-legendából származott (Csóka kuta, társai után szükségtelennek tartunk egy ilyen munka feltételezését), hanem Hartvik művéből, végső soron pedig abból a *humanista* írói koncepcióból, hogy a rokonított két nagy királyi I. István és Mátyás apja: a királyi dinasztiát alapító Árpád-házi Géza és Mátyás útját a királyi trón felé igazgató Hunyadi János is párhuzamba állítható legyen.

Blazovich László

Iskoladráma Nagy Péter orosz cárról 1698-ból

(*Gladiator Moschus*)

1698 nyarán, míg a fiatal orosz cár, Nagy Péter a nyugati országok életét tanulmányozta, Szofija nagyhercegnő vezetésével a sztrelecek összeesküvést szőnek ellene. Szofija régensi hatalmát akarja visszaszerezni, a sztrelecek pedig a Nagy Péter által rájuk kényszerített állandó katonai szolgálat alól akartak szabadulni. Szofija felhasználva a sztrelecek lázongását, 1698 nyarán hadat indított Moszkva ellen. Péter Bécsből előbb ugyan még Itáliába akart utazni, útját azonban, mert tudomására jutott Szofija és a sztrelecek összeesküvése, megszakította, gyorsan hazautazott, s az összeesküvést véresen megtorolta. Szofiját kolostorba záratta, a sztrelecek vezetőit pedig kivégeztette.¹ De nemcsak a lázadás híre, hanem a véres megtorlás is eljutott Bécsbe már 1698 decemberében. A császárvárosban futótűzként elterjedt hír alapján egy bécsi jezsuita tanár, Gabriel Frölich még 1698 decemberében egy latin nyelvű declamatiót írt. Darabjának egyrészt a cár, másrészt pedig az államtanács tagjainak belső vívódása adja a témamagot. Frölich a declamációnak a *Gladiator Moschus* címet adta.

Ez az iskolai dialógus egy drámakolligátumban található, amely az erdélyi Kanta² (Háromszék megye) minorita iskolájából kerül valószínűleg e század elején a miskolci minorita rendházba, s innen az egyházi iskolák államosítása után a Borsod megyei Állami Levéltárba. A colligatutumot a két magyar nyelvű iskoladráma szövegkiadását bevezető tanulmányunkban bemutattuk.³ Közreadtuk a gyűjteményben található latin nyelvű, valószínűleg templomban játszott, de már folklór elemeket is tartalmazó, *De nativitate Domini* című betlehemes pásztorjátékot.⁴ Mindkét dolgozatunkban kísérletet tettünk arra, hogy a 2 magyar nyelvű és a 10 latin nyelvű darab eredetét és utóéletét is feltárjuk. Forrásjelzet, névbejegyzés vagy egyéb belső adat alapján néhány drámáról vitathatatlanul állítható a jezsuita eredet.⁵ Hogyan kerültek a linzi, a bécsi, a belga-flamand, a trencsényi, a kassai jezsuita drámák az erdélyi Kantába? Lehetséges, hogy az Itáliából Erdélyen át Moldvába missziós útra tartó minorita papok, Guarini és Lucio!⁶ révén. Egy másik feltételezés szerint többszörös közvetítés után jutottak volna le a drámafüzetek Kantába olyan magyar városokból, amelyekben jezsuiták és minoriták is éltek a kérdéses időben. Lőcséről vagy Egerből Raszlaviczi Bálint, az újonnan alapított kantai konvent előjárója⁷ is vihetett néhány drámafüzetet új állomáshelyére, Kantába. A jezsuita eredetű darabok Kantába kerüléséről, annak módozatairól legfeljebb csak feltételezéseink lehetnek, az ok azonban — szerintünk — nyilvánvaló. A jezsuiták példahatása igen nagy lehetett. A *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu* igen alaposan kimunkálja a jezsuita oktatási és nevelési rendszert.⁸ A Habsburg- és pápahi jezsuiták kidolgozott oktatási és nevelési rendszerükkel a valószínűleg kevésbé iskolázott ferencesek és minoriták előtt szakmai tekintélynek örvendhettek,

¹ PANKRATOVA: A Szovjetunió története. Bp. 1950. II. 13—14.

² Kézdivásárhely mellett kisközség volt Kanta. Az 1848/49-es szabadságharc alatt Kézdivásárhelyen közgazgatásilag egyesítették, s azóta a kantai gimnázium kézdivásárhely-kantai gimnázium elnevezés alatt ismeretes. — Kanta történetére vonatkozóan: ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása III. Pest 1896. 107. Vö. még: SZALAY Gyula: Kézdivásárhelyi Szóts István Főbíró élete (1675—1760) és nemességi pöre (1721—1754). Szamosújvár 1915. 54. b., valamint 2. számú lábjegyzet; ORBÁN Balázs: Háromszék. Pest 1896. 216; KÖVÁRI László: Háromszék és a székelyek. Hölgyfutár 1861; JANCsó Benedek: Háromszék megye. Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen. Bp. 1901. 345—346.

³ KILIÁN István: Ismeretlen iskoladráma-gyűjtemény a XVII—XVIII. századból. Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet 5. Miskolc 1967.

⁴ Latin nyelvű pásztorjáték a XVIII. század elejéről. Antik Tanulmányok 1968. XV. 2. 304—320. Sajtó alatt: KILIÁN István: Latin nyelvű komédia a XVIII. század elejéről a miskolci levéltárban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve X. Miskolc 1971. 383—430. Ugyanebből a gyűjteményből még az alábbi közleményeim jelentek meg: KILIÁN István: Latin nyelvű komédia 1720-ból a miskolci levéltárban (Voluptas a deluso addes cente delusa). A Herman Ottó Múzeum évkönyve XI. Miskolc, 1972. 219—253. KILIÁN István: Sanctus Nicolaus Episcopus seu liberalitas coronata. A magyarországi iskoladráma példája 1688-ból. A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1973. Debrecen, 1974. 375—446.

⁵ KILIÁN I. m. 1967. 10—11.

⁶ KILIÁN I. m. 1967. 6. lábjegyzet

⁷ Raszlaviczi személyét illetően vö.: KARÁCSONYI János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon II. Bp. 1924. 427—438. — Raszlaviczi 1686-ban a lőcsel, 1692-ben pedig az egrí ház előjárója volt.

⁸ Vö.: Bernhard DUHR: Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu. Freiburg 1896. HETS J. Aurelian: A jezsuiták iskolái Magyarországon a XVIII. század közepén. Pannonhalma 1938. 11—12. JUHÁROS Ferenc: A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged 1933., MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon. Bp. 1881. 116., 127.